

UDK 821.163.6.09–2:811.163.6'33

Simona Bergoč

Koper

PRAGMATIČNA ANALIZA DRAMSKIH BESEDIL¹

Prispevek predstavlja pragmatiko kot metodologijo analize dramskih besedil. Poskuša pokazati uspešnost alternativne povezave določene metode in objekta raziskovanja, in sicer obdelave dramskih besedil s pomočjo jezikoslovnega metodološkega inštrumentarija, kot ga ponuja analiza konverzacije. V tem smislu problematizira ustaljeno prepričanje o konverzaciji kot tipu »spontane« komunikacije.

The article presents pragmatics as a methodology for analysis of dramatic texts. It attempts to show the success of the alternative connection between a specific method and the object of investigation, i.e., the treatment of dramatic texts using linguistic methodological instruments, as allowed by the analysis of conversation. In this respect, it problematizes the established notion of conversation as a type of "spontaneous" communication.

Ključne besede: pragmatika, konverzacija, dramsko besedilo

Key words: pragmatics, conversation, dramatic text

1 Uvod

Polje raziskovanja, ki ga odpira naslov, je novost/posebnost v dveh ozirih: tako v smislu izbora metodologije kot odločitve za objekt raziskovanja (v povezavi s specifično metodologijo):

pragmatika ←—————→ dramska besedila

Novost razmerja je razumeti torej v obeh smereh: pragmatika se zelo redko ukvarja z umetnostnimi (dramskimi) besedili, dramska besedila pa kot objekt analize tradicionalno pripadajo literarni vedi, ki v svojem korpusu razpoložljivih metodologij – kljub metodološkemu razcvetu v zadnjih desetletjih (prim. Virk 1999) – sodobnih jezikoslovnih pristopov pravzaprav (še) ne priznava za relevantne. Metodološki pluralizem in zahteva po interdisciplinarnosti kot temeljna postulata prevladujoče znanstvene paradigme sta odprla raziskovalno polje alternativnim pristopom in povezavam, kamor sodi tudi pragmatična analiza dramskih besedil.

Vzroke za maloštevilne pragmalingvistične študije dramskih besedil je mogoče iskati v nekdanjih stereotipih, ki pa so se nekako po inerciji ohranili vse do danes: veljalo je namreč prepričanje, da je pragmatika kot metodološka mreža uporabna le pri analizi »spontane« komunikacije, njena uspešnost pri »fiktivni«, »simulirani« komunikaciji, kamor spadajo tudi umetnostna in v tem okviru dramska besedila, naj bi bila

¹ Prim. Simona Taušič, *Pragmatična razsežnost dramskih besedil*, magistrska naloga, Ljubljana, 2002. Mentor: prof. dr. Marko Stabej. Pričujoči članek je prirajeni del citirane študije.

vprašljiva. Žariščno točko pragmalingvistične pozornosti pa so istočasno predstavljale problematike, povezane s t. i. maksimami (količine, kakovosti, primernosti, načina), vljudnostnimi strategijami ter bolj ali manj formaliziranimi tipi besedil in konverzij, skratka, nekakšnimi pravili ali pa vsaj načeli, ki na tak ali drugačen način usmerjajo (vsakršno!) jezikovno komunikacijo. Kategorija spontanosti, s pomočjo katere je bilo možno ločiti »uspešno« pragmalingvistično analizo od »neuspešne« (tj. umetnostne), se skozi to optiko pokaže za neuporabno.

Za dihotomijo umetnostni : neumetnostni jezik, ki pravzaprav v samem jedru omogoča zanemarjanje tovrstne analize celotnega korpusa umetnostnih besedil, bi nekoliko težje našli »krivca«. Nedvomno je k temu precej pripomogla močna tradicija iskanja razločevalnih (inherentnih, sistemskih) značilnosti umetnostnega jezika kot takega. V zvezi s tem velja opozoriti na dve odmevni teoriji: prva se je razvila v krogu ruskih formalistov, proučuje pa jezikovne odklone znotraj umetnostnih besedil v odnosu do nekakšnega »nevtalnega jezika« in je znana pod imenom *teorija zaznamovanosti*. Viktor Šklovski je v svojem programskem članku *Umetnost kot postopek* l. 1917 kot bistvo umetnostnih besedil razumel *deavtomatizacijo jezika*, postopek umetniškega ustvarjanja pa »postopek potujevanja stvari in postopek otežene oblike« (Šklovski 1984/1917: 23). Tradicijo teorije zaznamovanosti med drugimi nadaljuje Jurij Lotman v okviru semiotike in informacijske teorije. Za umetnostno besedilo naj bi bilo značilno odstopanje od pravil, kar v neumetnostnem besedilu pomeni šum v komunikacijskem kanalu, nepravilnosti v umetnosti pa dobijo celo posebne pomenske poudarke (Lotman 1976/1970: 272).

Klasična kritika teorije zaznamovanosti oziroma kakršnegakoli pojmovanja zvrsti s pomočjo odklonov od norme se seveda upravičeno sprašuje o statusu »nevtalne zvrsti« oziroma referenčne točke, od koder naj bi se merila stopnja in kvaliteta odklona. Jakobsonova posredna kritika tega stališča iz leta 1960 ostane še vrsto let brez večjih odmevov: »/P/oetičnost ni dopolnjevanje diskurza z retoričnimi okraski, poetičnost je popolno prevrednotenje diskurza in vseh njegovih možnih komponent« (Jakobson 1996/1960: 189). Na podoben način preseže problem veliko kasneje Eugenio Coseriu, saj vzame za osnovo (v zgornjem smislu zaznamovanosti) jezik umetnostnih besedil, ki mora v svoji vseobsežnosti vsebovati vse možne postopke, tudi tiste za druge besedilne vrste. Umetnostni jezik torej ni ena od mnogih jezikovnih rab, ampak jezik sam, udejanjanje vseh jezikovnih možnosti (Coseriu 1994/1981: 160).

Druga vplivna teorija o bistvu umetnostnih besedil, ki išče *differentio specificum* in na ta način vzpostavlja dihotomijo s t. i. neumetnostnim jezikom, izhaja iz njihovega *ikoničnega značaja*. Na ikonično, slikovno naravo umetnostnega jezika je med prvimi opozoril Roman Jakobson; zavrnil je Saussurjev teorem o arbitrarnem odnosu med označencem in označevalcem (Saussure 1997/1916: 81 i. n.) ter v primeru umetnostnih besedil opazil znakovno motiviranost. Dognanja je strnil v svoji znani trditvi o prenosu principa ekvivalence s selekcijske na kombinacijsko os, kar nosi pomenske implikacije – v tem smislu postane tudi označevalec nosilec pomena (Jakobson 1996/1960: 178). Tudi Jurij Lotman izpelje ikoničnost znaka kot posledico kritičnega razumevanja – v njegovem primeru – strogega ločevanja forme od vsebine (Lotman 1976/1970: 49–50). Ikonični znak je zgrajen na načelu motivirane zveze med formo in vse-

bino, zaradi tega prihaja v umetnostnem besedilu do semantizacije nesemantičnih elementov naravnega jezika in še dalje: zaradi tega so tudi meje med znaki v tovrstnih besedilih težje določljive, v tem smislu moramo umetnostno delo razumeti kot celostni znak (n. d.: 54–55).

Dihotomično in v tem smislu poenostavljeno razumevanje jezikovne stvarnosti, ki se je očitno utrdilo v kolektivni znanstveni pod/zavesti,² je v zadnjih desetletjih, v povezavi s spremenjenim družbeno-ekonomskim in duhovnim stanjem, botrovalo analitičnemu zanemarjanju umetnostnih besedil. Izbor objekta analize v (jezikoslovnih in katerihkoli drugih) raziskavah na simptomatičen način odraža in obenem reproducira distribucijo družbene moči oz. *družbene relevantnosti*. Namreč, le redkokdaj analize ne-umetnostnih besedil čutijo potrebo po definiciji svojega objekta v odnosu do umetnostnih besedil – obratno skoraj vedno. Omenjene posledice v polju teorije po vsej verjetnosti zrcalijo družbeni status in posledično »konzumacijo« umetnostnih besedil, ki ne upravičujeta enakopravne teoretske refleksije. Umetnostna besedila sicer ohranjajo nekakšen prestižni status, ki pa v pridobitniškem in potrošniškem družbenem miljeju pravzaprav nima posebne tržne vrednosti. K obrobnemu položaju tovrstnih besedil je nedvomno pripomogla tudi njihova dekontekstualizacija. Namreč, kljub formalističnim in strukturalističnim poskusom definicije umetnostnih besedil s pomočjo njihovih inherentnih značilnosti pa zgodovina velikokrat potrjuje ravno obratne mehanizme vzpostavljanja umetniškosti: prav kontekst je tisti, ki umetnostnim besedilom v veliki meri podeljuje njihovo »literarnost«. Na Slovenskem se je umetnost močno napajala iz velikih nacionalnih tem, tematiziranja samobitnosti slovenskega naroda, problematiziranja prevladujoče družbeno-politične ureditve ipd. Ob izzvenenju velikih zgodb se je pozornost umetnikov usmerila v intimnejše plasti človekovega življenja, ki pa ravno zaradi svoje zasebnosti izgubljajo javni pomen in družbeno relevantnost.

Pragmatika je zaradi omenjenih razlogov le redkokdaj prestopila začrtano mejo polja neumetnostnih besedil, čeprav sicer maloštevilne študije izkazujejo njeno uspešnost tudi na tem področju.³ Razloge je najti predvsem v njeni temeljni značilnosti prilaganja objektu analize. Pragmatika namreč ni toga in »avtoritarna« mreža, ki bi besedilu pripisovala le tiste značilnosti, ki bi jih morda predvidevalo rigidno teoretsko izhodišče; njeni empiričnost in deskriptivnost sta prednosti, ki ju lahko še posebej uspešno izkoristi pri analizi umetnostnih (dramskih) besedil, saj je ravno za tovrstna besedila značilno izmikanje takšnim in drugačnim normam. Da pa se analiza ne bi izgubila v množici nepovezanih in nepreverljivih ugotovitev, ponuja pragmatika učinkovit metodološki skelet, ki zagotavlja znanstvenost in verodostojnost izsledkov.

² Prim. tudi pri Toporišiču, ki funkcijske zvrsti v prvi inštanci deli na umetnostne in neumetnostne: »/Umetnostni jezik/ je še najlažje definirati nasproti preostalim trem funkcijskim zvrstem« (1991: 26).

³ Prim. Culpeper et al. 1998, Herman 1995, Short 1996. V slovenskem prostoru se s pragmatiko v povezavi z umetnostnimi besedili ne ukvarja nihče, le nekaj je avtorjev, ki tovrstna besedila analizirajo v okviru sorodnih metodoloških izhodišč (prim. Pogorelec 1997, Stabej 1995, Sajovic 2000). Tudi v šolski praksi so umetnostna besedila s tradicionalnim literarnovednim inštrumentarijem povsem ločena od jezikovnega pouka.

2 Pragmatika kot izhodišče analize

Pragmatika je splošni funkcionalni pogled na jezik, ki upošteva vso kompleksnost njegovega socialnega, kulturnega in kognitivnega delovanja.⁴

Iz omenjene definicije je mogoče izpeljati nekatere bolj ali manj implicitne predpostavke, ki predstavljajo izhodišče pragmatične analize. Pragmatika je (1) pogled na jezik oz. stališče. Razumevanje je ambiciozno, predstaviti pa ga je mogoče z metaforo dežnika, ki pokriva vse sestavine jezikoslovja. Pragmatika ne pripada kontrastni skupini, v kateri so sociolingvistika, psiholingvistika ... niti pomenoslovje kot sestavina jezikovnega sistema,⁵ pač pa predstavlja samostojno epistemološko polje, »način razumevanja jezika« (Mey 1993: 47). Še drugače: vsako od omenjenih področij ima torej svoj korelacijski predmet, glede na katerega proučuje jezik: nevrologistika odkriva nevrofiziološke temelje in procese govorenja in poslušanja, sociolingvistika proučuje interakcijo med socialnimi razmerji, statusi, vzorci, mrežami ter jezikovno strukturo in rabo in tako naprej. Po drugi strani pa se pragmatika ukvarja s celotno kompleksnostjo jezikovnega vedenja:

S tega stališča ne moremo proučevati npr. kognicije, če ne upoštevamo družbe in kulture; prav tako ne moremo proučevati kulture, če ne upoštevamo njenih kognitivnih temeljev in implikacij (Verschueren 2000/1999: 21).

Pojmovanje pragmatike kot stališča nujno implicira (2) interdisciplinarnost. Če se veda namreč odreka statusu »poddisciplin« v okviru jezikoslovja z natančno zamejenim

⁴ Omenjena definicija črpa pobude iz naslednjega vira: van Dijk 1998a/1997: 5, s pripombo, da avtor pravzaprav na podoben način definira *analizo diskurza*. Če nekoliko poenostavimo, lahko pripomnimo, da gre v primeru pragmatike, kot jo definira prispevek, in analize diskurza za zelo sorodni in nekoliko prekrivni (jezikoslovni) disciplini. Različno poimenovanje in malenkostne razlike v metodologiji so bolj posledica različnih raziskovalnih tradicij kot globalnejšega odstopanja v pristopu. Spodbudo predstavlja nadalje tudi Jacob L. Mey 1993: 42–49, najbolj pa se definicija z vsemi svojimi teoretičnimi implikacijami opira na delo Jefa Verschuerna, *Razumeti pragmatiko* (2000/1999: 22).

⁵ Eno najbolj problematičnih vprašanj, do katerih se mora opredeliti pragmatika, je njen odnos do pomenoslovja. Problem izhaja iz spoznanja, da se obe disciplini ukvarjata z analizo pomena. Ko je Grice uvedel pojem *implikature* (1999/1975: 76–88), je obenem izpostavil konceptualno nasprotje med dobesednim pomenom, ki naj bi ga proučevalo pomenoslovje, ter dejanskim pomenom, kot se tvori v kontekstu. Omenjeno vrzel naj bi premostila pragmatika z omenjenim pojmom implikature. Kljub navidezno elegantni rešitvi problema pa se postavlja v zvezi s tem več vprašanj: 1.) kako pojmovati dobesedni pomen ter iz njega izhajajoči preneseni pomen ter 2.) kako pojmovati sorodno dvojico: slovarski vs. pragmatični pomen. Po tradicionalni definiciji pragmatike naj bi se pomenoslovje ukvarjalo s pomenom, neodvisnim od konteksta, pragmatika pa s pomenom v kontekstu. Pa vendar: »Predstavljajte si, da morate ločiti nekontekstualni in kontekstualni pomen stavka *Utrujena sem*. To je praktično nemogoče. Še več, če bi to poskušali storiti, pragmatike ne bi razumeli kot pogled na jezik, temveč bi jo vključili med tradicionalne sestavine jezikovne teorije« (Verschueren 2000/1999: 23). – Kljub izhodišču, da je pragmatika *stališče*, ostajajo nerešene diskrepance med »tistim, kar je rečeno«, in »tistim, kar je mišljeno«. Najbolj zadovoljivo teorijo, ki je premostila omenjeno vrzel, je ponudilo kognitivno jezikoslovje, in sicer s konceptom *prototipne kategorizacije pomena*. Prototipi so v tem smislu osrednji, »najboljši primerki« znotraj posamezne kategorije, ki funkcionirajo kot kognitivne referenčne točke za ostale primerke. Poleg tega kategorije nimajo ostrih meja in niso statične entitete: po eni strani so do neke mere skupne članom jezikovne skupnosti, po drugi strani pa se njihova relativna dinamika kaže v interakciji s kontekstom (prim. Ungerer, Schmidt 1996). – Dihotomija oz. ostra meja med slovarskim in pragmatičnim pomenom ter posledično »konflikt« med pomenoslovjem in pragmatiko je skozi omenjeno optiko torej presežen.

korelacijskim predmetom, mora upoštevati jezikovno stvarnost v vsej svoji kompleksnosti. Interdisciplinarnost pragmatike je mogoče izvesti tudi iz samega pojmovanja jezika, ki je umeščen v jedro človekovega (3) delovanja. »Naravna« povezava med jezikom in delovanjem je eden temeljnih postulatov pragmatike, kot so jih razvijale formativne tradicije same vede, od Bronislaw Malinowskega (1927), Mihaila Bahtina (1980/1929) do Ludwiga Wittgensteina (1999/1953). John L. Austin je *delovanje* povzdignil v sam teorem in ga predstavil v obliki teorije govornih dejanj (1990/1962), ki je tako kot pri predhodnikih nastala iz odklona od tedaj splošno veljavne paradigme o predstavitveni/informativni naravi jezika. Pozornost je bila po novem usmerjena na performativni/izvedbeni vidik komunikacije, na vpetost jezika v socialne institucije, na dejstvo, da jezik lahko vpliva na misli in dejanja drugih ter da lahko vzpostavlja nove socialne odnose.

Z načelom delovanja se močno povezuje (4) funkcionalnost, ki prav tako izpostavlja razumevanje jezika kot kompleksne funkcionalne entitete, ki ne služi le signaliziranju zunajjezikovne stvarnosti, pač pa tudi drugim socialnim potrebam, kot so druženje, solidarnost in nenazadnje potrebi po umetniškem izražanju. Funkcionalnost pa je skozi svoj razvoj doživljala različne konceptualne poudarke, v tem smislu lahko govorimo o različnih tipih funkcionalnosti. Strukturalistični funkcionalizem je znotrajsistemski (gre za to, kako funkcionira določena jezikovna prвина v primerjavi s svojim sistemskim parom), nadalje je funkcionalizem lahko tudi formalistični (gre za povezavo med funkcionalnimi sistemi in njihovo uporabo, prim. Bühler 1982/1934, Jakobson 1996/1960). Pragmatični funkcionalizem je bližje formalističnemu, tj. poudarjanju funkcionalne povezanosti jezika z drugimi platmi človekovega življenja, vendar se previdno odreka prehitrim poenostavitvam. Čeprav tudi pragmatika ne sme zanemariti potrebe po posplošenih razlagah, se mora osredotočiti na delovanje jezika v dejanskih kontekstih rabe.

Definicija pragmatike izpostavlja že omenjeno (5) kompleksnost jezikovne stvarnosti, ki izhaja iz tesne povezanosti jezika s (6) kontekstom. Verschueren (2000/1999: 88–109) definira jezikovno delovanje s pomočjo štirih pojmov, ki predstavljajo jedro njegove pragmatične teorije: izbiranje, spremenljivost, dogovorljivost in prilagodljivost.

Izbiranje izpostavi kot **bistvo** jezikovne komunikacije:

- izbiranje poteka na vseh možnih ravneh strukture (od izbire jezika, zvrsti, stavkov, besed, fonoloških in/ali fonetičnih možnosti ...),
- izbiramo tudi *strategije* (npr. spoštljivost/nespoštljivost; izbor strategije povzroči tudi izbor na strukturni ravni, npr. vikanje – uporaba ustrezne slovnične oblike),
- procesi izbiranja so bolj ali manj *zavestni*; v stavku *Srečala sem prijatelja*. je glagolska končnica za ženski spol pri izjavljalki popolnoma samodejna,
- do izbir prihaja tako pri tvorjenju besedila kot pri interpretiranju,⁶

⁶ Pri analizi umetnostnih besedil so bolj relevantne od ilokucij interpretacijske izbire oz. perlokucije (učinki), ki jih besedilo sproža pri bralcu.

⁷ Umetnostna besedila velikokrat izkoriščajo to nasprotje s ciljem doseči posebne slogovne učinke. V zvezi z ne/zaznamovanostjo se postavlja vprašanje o nevtralni referenčni točki. Ta seveda nima absolutne vrednosti, pač pa se vzpostavlja v skladu s specifičnimi pričakovanji, odvisno pač od zvrsti, tipa besedila, namena, razmerja med tvorcem in prejemnikom in ostalimi kontekstualnimi dejavniki (prim. Stabej 1994: 26–27, o filozofskih temeljih omenjene ugotovitve, zlasti (Derridajeve) dekonstrukcije, prim. Juvan 2000: 100 in naprej).

- izbire praviloma niso enakovredne (zaznamovane in nezaznamovane izbire),⁷
- izbiranje poteka celo takrat, kadar paleta dosegljivih možnosti ni popolnoma ustrezna (glede na kontekst),
- izbire evocirajo svoje neizbrane alternative (priti – oditi, kupiti – prodati).
Za razumevanje izbiranja so potrebni trije ključni pojmi:
- **spremenljivost**: lastnost jezika, da določa paleta možnosti, med katerimi lahko izbiramo,
- **dogovorljivost**: lastnost jezika, zaradi katere izbiranje ne poteka samodejno ali na podlagi togih razmerij med obliko in funkcijo, temveč na podlagi izredno prožnih načel in strategij,⁸
- **prilagodljivost**: Verschueren izhaja iz spoznanja, da je prilagajanje ena temeljnih značilnosti človeškega socialnega življenja, ki se potemtakem odraža tudi v jeziku. Prilagodljivost omogoča dogovorljive jezikovne izbire med spremenljivo paleta možnosti, s katerimi se približamo zadovoljivi svojih komunikacijskih potreb. Koncept je morda nekoliko zavajajoč, saj predpostavlja, da je komunikacija vselej uspešna. Upreti se je treba skušnjavi, da bi pretirano poudarjali pomen teh lastnosti, predvsem na nivoju dejanskih govornih izmenjav.⁹ Če namreč skušamo uporabiti sicer zelo prikladen teoretski postulat v praksi, se nam njegova absolutnost takoj zamaje.

Izbiranje (na podlagi spremenljivosti, dogovorljivosti in prilagodljivosti) poteka v stalni dinamiki med kontekstom in strukturo. Ali drugače: *kontekstualni korelati prilagodljivosti* evocirajo spremembe na strukturalni ravni jezika¹⁰ in obratno: *strukturni korelati prilagodljivosti* tvorijo različne kontekste.¹¹

Pomen konteksta pri proučevanju jezikovne dejavnosti so izpostavljali vsi že zgoraj omenjeni avtorji, ki so izgrajevali formativno tradicijo pragmalingvističnega ra-

⁸ Dogovorljivost je pragmatično načelo *par excellence*, Leech npr. primerja semantiko in pragmatiko ter poudarja, da semantika temelji na *pravilih*, ki so konvencionalna, pragmatika pa na *principih*, ki so prožni in temeljijo na konverzijskih ciljih (1996/1983: 21–25).

⁹ Koncept prilagodljivosti ima zanimivo historično raziskovalno pot. Pobude črpa iz biološkega evolucionizma, ki ima svoje temelje pri Darwinu, nadalje pa je prerastel v samo epistemologijo (tudi humanističnih ved. Svoje implikacije je našel na različnih področjih, med drugim v filozofiji znanosti (Popper 1998/1934), psihologiji (Jean Piaget: *Epistemologija nauka o človeku*, Beograd, Nolit, 1979), preko antropologije pa tudi v jezikoslovju. Najnovejša varianta evolucionizma, imenovana »teorija naravnega toka« (theory of natural drift) se od prvotnega darvinizma in nekoliko kasnejšega neodarvinizma v 30. letih 20. stoletja razlikuje v različnem pojmovanju razmerja med organizmom in okoljem: v prvotni koncepciji se genska struktura organizma prilagaja zahtevam okolja po principu slučajnih genskih mutacij, sodobni evolucionizem poudarja nedihotomičen značaj organizma in okolja in interakcijo med njima v obeh smereh (prim. Foley 1997: 43–77). – Tudi v jezikoslovju gre za podobno razumevanje odnosa med jezikom (govorci) in kontekstom. Evolucionizem v jezikoslovju proučuje predvsem razvoj jezika v času, medtem ko Verschueren premakne središče zanimanja predvsem na sinhrono os, tj. razumevanje jezikovne interakcije tukaj in zdaj.

¹⁰ Teze ne moremo jemati preveč poenostavljeno, namreč da je vsak kontekstualni dejavnik nujno gramatikaliziran; pragmatika proučuje tudi tiste kontekstualne prvine, ki na nivoju jezika niso neposredno razvidne, za interpretacijo pomena pa bistvene: komunikacijska načela in implikature. Npr.: izjava *Imaš uro?* v določenem kontekstu (najbolj standardnem sicer) pomeni *Koliko je ura?*

¹¹ Pojma kontekstualni korelati prilagodljivosti in strukturalni korelati prilagodljivosti po Verschueren 2000/1999: 102–103. Tvorjenost konteksta pomeni pravzaprav izbiro relevantnih sestavin konteksta. Te izbire niso avtonomne, pač pa se dogajajo v toku jezikovne interakcije. Relevantni kontekst ima zato meje, čeprav te niso stabilne in se postavljajo med dogovarjanjem.

ziskovanja: Malinowski, Bahtin, Wittgenstein, Austin. Sodobna pojmovanja konteksta imajo kljub nekaterim razhajanjem skupne predpostavke (prim. Leech 1996/1983: 13, Blakemore 1993/1992: 16–23, Mey 1993: 38–42, van Dijk 1998b/1997: 15–16, Verschueren 2000/1999: 115–171):

- kontekst ni stabilna, temveč je dinamična kategorija, velikokrat se o njem dogovarjamo, predvsem v neposredni interakciji;
- kontekst ni vnaprej dan, pač pa ga tvorimo oz. odbiramo glede na relevantne podatke;
- kontekst je kognitivna kategorija: ni objektivna danost, pač pa miselni konstrukt o socialnih, fizičnih in kulturnih »dejavstvih«.

Osrednja naloga pragmatičnih raziskav je dinamika prilagodljivosti (ob upoštevanju spremenljivosti in dogovorljivosti) tako konteksta kot strukture v dejanski govorni rabi. Bistveno je spoznanje, da se pomen tvori procesualno, torej je za umestitev komunikacijske dinamike bistvena časovna razsežnost.

Eden najbolj »pripravnih« tipov govorne dejavnosti, kjer lahko opazujemo procesualno naravo tvorjenja pomena, je konverzacija.

2.1 Konverzacija¹²

Konverzacija je bolj ali manj formalna neposredna jezikovna interakcija med dvema ali več govorniki. Analizo konverzacije je v šestdesetih letih promovirala skupina sociolingvistov, imenovana *etnometodologi*: Harvey Sacks, Emanuel Schlegloff, David Sudnow in Harold Garfinkel. Etnometodologija je nastala iz potrebe po redefiniciji jezikoslovnih aplikativnih raziskav: sodobnim analizam je očitala preveliko teoretsko špekulativnost glede dejanske komunikacije, namesto tega pa predlagala induktivno raziskovalno metodo. Osredotočila se je na dejanske govorne izmenjave v okviru konverzacije in iskala urejevalne principe, ki so jim inherentni, ki torej izhajajo iz samega tvorjenja in interpretiranja konverzacije kot socialne interakcije.

Osrednji pojem analize konverzacije je *menjava govorcev*,¹³ ki predstavlja organizacijo distribucije in poteka govora med dvema poloma interakcije. Časovna vrzel med dvema menjavama je le nekaj delčkov sekunde, zato lahko (čeprav redko) pride do *prekrivanja*. Med dvema menjavama se vzpostavi *relevantno mesto prehoda*; prehod je lahko gladek, lahko pa zaznamovan s *pavzo*, *premori* in *obotavljanji*, ki odpirajo različne, kontekstualno pogojene, pomenske možnosti. Konverzacija je redko popolnoma »šolska«, zato obstajajo tudi *lažni začetki* in *popravki*. Popravek lahko izvede govorec sam ali pa ga popravijo drugi, kar pa je le redko zaželeno.

Govorec si lahko pridobi *pravico do izjavnega prostora* preko *samoizbire* ali *izbire drugih*. Sicer pa so menjave, predvsem v neformalnih interakcijah, *lokalno urejene*. To pomeni, da se o tem, kdo je pri konverzaciji na vrsti, odloča med samo interakcijo.

¹² Za podrobnejši pregled temeljnih pojmov prim.: Levinson 2000/1983: 284–370 in Pomerantz, Fehr 1998/1997: 64–91. Za predstavitev ostalih pragmalingvističnih terminov prim. Diane Blakemore 1993/1992, Paul H. Grice 1999/1975, Geoffrey Leech 1996/1983, Jakob L. Mey 1993, Milorad Pupovac 1990, John R. Searle 1999/1969, 1976, 1983, Jenny Thomas 1995, Jef Verschueren 2000/1999, George Yule 1997/1996.

¹³ Predstavljena slovenska terminologija s področja strukture konverzacije se skoraj v celoti opira na prevod Verschuerneve knjige *Razumeti pragmatiko* (2000); prim. nekoliko drugačno terminologijo v Kranjc 1996/97: 312–314.

Sistem urejanja menjav pa navkljub lokalnemu ureditvenemu načelu ni naključen, saj razkriva vidike socialne ureditve: kdo in kdaj lahko spregovori ter dolžina *sestavne enote menjave/govorne izmenjave* kažejo (in nenazadnje producirajo) družbena razmerja.

V strukturi konverzacije obstajajo avtomatični vzorci menjav, ki jih imenujemo *priležni pari*. To so dvočlenske izmenjave izjav, kjer prvi člen vzpostavi pričakovanja glede drugega, npr. vprašanje – odgovor, pozdrav – pozdrav, pripomba – pripomba. To pomeni, da npr. vprašanje vedno predpostavlja odgovor oziroma je odgovor *preferenčna struktura* vprašanja. Kršenje omenjenih vzorcev je vselej funkcionalno. Preferenčni izbori so velikokrat vzrok za uporabo *pripravljalnega niza*, saj obstajajo za razne tipe izjav zaželeni in nezaželeni odgovori. Pripravljalni niz naj bi preveril, kolikšna je možnost za izpolnitev preferenčne strukture.:

A: Imaš kakšne posebne načrte za soboto?

B: V bistvu ne.

A: Mi lahko pomagaš pri selitvi?

B: Lahko.

V dejanski konverzaciji pride večkrat do nejasnosti, ki jih govorci rešujejo s pomočjo *vložnih nizov*:

A: Lahko dobim šopek rož?

B: Katerih?

A: Tulipanov.

B: Izvolite.

V konverzaciji poteka dogovarjanje (v smislu lokalnega urejanja) tudi glede *topik*, tj. skupnih vsebinskih referenčnih točk. Topike se v konverzaciji razvijajo procesualno, in sicer na podlagi dogovorljivosti; možni so seveda tudi konflikti.

Pomemben vidik konverzacijske strukture je *sosledje menjav*, kamor sodijo tudi *otvoritve* in *zaključki* – pomembni elementi dejanske interakcije v funkciji signaliziranja začetka in konca zaključenega govornega dogodka.¹⁴

3 Dramska besedila in konverzacija

Konverzacija se je v svoji začetni razvojni stopnji in tudi kasneje pri nekaterih avtorjih definirala kot neumetnostno, govorno in neformalno besedilo:

»/.../konverzacija lahko razumemo kot pretežno zaseben način govora, v katerem se svobodno izmenjujeta dva ali več udeležencev in ki se dogaja izven specifičnih institucionalnih okvirov, kot so religiozni obredi, sodišča, učilnice in podobno« (Levinson 2000/1983: 284).

Takšna definicija se je pokazala za nezadostno ne le v razmerju do umetnostnih besedil, pač pa tudi do ostalih neumetnostnih zvrsti, ki jih Levinson v svoji definiciji

¹⁴ Termin po Hymes 1980/1974: 95.

vneprej ne upošteva. V resnici so se že prej in tudi kasneje pojavljale študije, ki so raziskovalne izzive iskale ravno v institucionalizirani konverzaciji (Sinclair, Coulthard: 1975, cit. po Herman 1995) ter v dramskih besedilih v okviru umetnostnih zvrsti (Herman 1995, Short 1996).

Kako torej sopostaviti dramsko in »ostalo« konverzacijo? Najprej je treba ponovno problematizirati omenjeno dihotomijo (umetnostna : neumetnostna besedila) in podariti, da obstajajo tudi med tipi same neumetnostne konverzacije velike razlike, predvsem (če poenostavim) med formalno in spontano. V tem smislu dramskih besedil ne moremo sopostavljati vsem tipom neumetnostne konverzacije, pač pa jih moramo razumeti kot enega od različnih tipov konverzacije nasploh. Drugače povedano: razlika med dramskim besedilom in spontano konverzacijo je najbrž ravno tolikšna kot razlika med slednjo in močno formalizirano konverzacijo npr. sodne obravnave (obe pa spadata med neumetnostne diskurzivne prakse).

Kljub vsemu obstajajo poskusi identifikacije razlik med dramskimi besedili in »vsakdanjimi ekvivalenti« (Elam 1980: 179–82):

Skladenjska urejenost: dramski dialog naj bi bil sestavljen iz skladenjsko zaokroženih in samozadnostnih izjav, in sicer predvsem zaradi zahtev po koherentnosti in razumljivosti. Vsakdanja konverzacija naj bi bila v sintaktičnem smislu velikokrat fragmentarna, ponavljajoča se, nekonzekventna. – Toda: res so dramska besedila v splošnem bolj slovnico urejena, čeprav ne vedno – tudi v primeru teh besedil (in morda še bolj!) sta vsebina in forma v dialektičnem odnosu oz. se vzajemno predpostavljata, zato je tudi uporaba skladenjsko fragmentiranih izjav možna in funkcionalna. Po drugi strani je res, da mora dramsko besedilo slediti zahtevam po berljivosti, zato prekrivanj ni veliko – nenazadnje je treba upoštevati, da so dramska (preduprizoritvena) besedila pisna zvrst, »vsakdanja« konverzacija pa ustna, in v tem smislu so vsa besedila strukturirana v skladu s specifičnimi načeli, ki jih predpostavlja prenosnik.

Informacijska zgoščenost: vsakdanja konverzacija velikokrat ne služi za posredovanje konkretnih referenc, pač pa v fatičnem smislu kaže na človekovo potrebo po vzpostavljanju socialnih vezi. V nasprotju s tem naj bi bila dramska besedila semantično polna, fatične izjave pa karseda skrčene. – Toda: teza o informacijski zgoščenosti je le poenostavitev: zagotovo sicer obstajajo drame, ki gradijo svoj smisel tudi s pomočjo semantične zgoščenosti. Pa vendar to ni bistvo zvrsti kot take, saj se v besedilnem svetu drame lahko dogajajo najrazličnejše »zgodbe«, od takih s poetično vsebino in oblikovanostjo do popolnoma realističnih, absurdnih ali pa grotesknih. Jezik je pri prikazovanju teh »zgodb« oziroma »dejanj« funkcionalni element, torej lahko rečemo, da vzporedno z vsebino gradi besedilni smisel.

Jasna ilokucijska usmerjenost: v dramskih besedilih naj bi bile ilokucije jasno usmerjene, predvsem se to vidi na ravni t. i. makrolokucij – globalnih izjavnih enot, ki so v drami natančno strukturirane in smiselno koherentne. – Toda: o jasni ilokucijski usmerjenosti je s stališča analitika, pa tudi neprofesionalnega bralca težko govoriti; pač pa se zdi relevantnejše vprašanje, ki se tiče perlokucij – učinki jezikovnih sredstev so namreč tisti, ki gradijo besedilni smisel. Skoraj zagotovo je mogoče reči, da perlokucije v večini umetnostnih besedil niso enoplastne. Ravno tako pa bi bila velika poenostavitev, da so »vsakdanje« konverzacije vse po vrsti brez jasno usmerjenih ilokucij, sploh pa to ne velja za institucionalizirane govorne dogodke.

Kontrola v porazdelitvi pravice do izjavnega prostora: za dramatiko naj bi bila značilna urejenost v smislu menjavanja vlog tvorca in prejemnika sporočila. Udeleženci v komunikaciji se ne prekinjajo, ne govorijo eden čez drugega. Poleg tega naj bi bilo menjavanje vlog strukturirano na osnovi dramaturških pravil in ne demokratičnih sporazumevalnih načel, tako da je protagonistu namenjeno nesorazmerno več prostora od ostalih manj pomembnih likov. Toda: tudi v dramskem besedilu so ilokucije lokalno urejene, kar pomeni, da se vzpostavljajo preko dogovarjanja in prilagajanja. Kljub temu da so »plod avtorjeve domišljije«, se morajo ravnati po načelih »smiselne komunikacije«. Mehanizmi interpretacije dramskih besedil se namreč od tistih v neumetnostni konverzaciji pravzaprav ne razlikujejo. Če konkretiziramo: protagonist nima nesorazmerno več izjavnega prostora zaradi tega, ker mu je to pravico dodelil avtor oz. je to le posredno. Sliši se nenavadno, toda pravico do izjavnega prostora si dramski liki izborijo sami na podlagi distribucije družbene moči.

Dramsko besedilo je torej tip konverzacije,¹⁵ saj:

- izhaja iz temeljnih (inherentnih) urejevalnih principov konverzacije, norm in konvencij komunikacije nasploh, na katerih je osnovana tudi »vsakdanja« konverzacija; omenjene principe upošteva ali pa jih namenoma krši v funkciji vzpostavljanja posebnih dramskih učinkov. Načela tvorjenja so tudi osnova interpretacije dramskih besedil (prim. Herman 1995: 76). Umetnostni učinki nadalje izhajajo iz globalnega besedilnega smisla (in lokalnih, tj. funkcionalnih prvin) ter socialnega, kognitivnega in kulturnega konteksta, v katerega je umeščeno besedilo.

LITERATURA

- AUSTIN, John L., 1990/1962: *Kako napravimo kaj z besedami* (izv. *How to do things with words*). Ljubljana: ŠKUC, FF.
- BAHTIN, Mihail M. (Valentin N. VOLOŠINOV), 1980/1929: *Marksizam i filozofija jezika* (izv. *Markszizm i filozofija jazyka*). Beograd: Nolit.
- BLAKEMORE, Diane, 1993/1992: *Understanding utterances*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- BÜHLER, Karl, 1982/1934: *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Stuttgart, New York: G. Fisher.
- COSERIU, Eugenio, 1994/1981: *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen, Basel: Francke Verlag.
- CULPEPER, Jonathan, SHORT, Mick, VERDONK, Peter, ur., 1998: *Exploring the language of drama: From text to context*. London, New York: Routledge.
- ELAM, Keir, 1980: *The semiotics of theatre and drama*. London, New York: Meuthen.
- FOLEY, William, 1997: *Anthropological linguistics*. Malden, Oxford: Blackwell.
- GRICE, Paul H., 1999/1975: *Logic and conversation*. V: Adam JAWORSKI, Nikolas COUPLAND, ur.: *The discourse reader*. London, New York: Routledge. 76–88.
- HERMAN, Vimala, 1995: *Dramatic discourse. Dialogue as interaction in plays*. London, New York: Routledge.

¹⁵ Na tem mestu je treba poudariti, da izhajamo iz prototipičnih dramskih besedil; na obrobju kategorije obstajajo seveda besedila, ki namenoma rušijo dramsko specifiko, npr. drame, ki so sestavljene iz samih didaskalij in ki jih zato ne moremo več uvrščati (ali pa le pogojno) v okvir konverzacije.

- HYMES, Dell, 1980/1974: *Etnografija komunikacije* (izv. *Foundations in sociolinguistic: An ethnographic approach*). Beograd: Beogradsko izdavačko-grafički zavod.
- JAKOBSON, Roman, 1996/1960: Lingvistika in poetika (izv. *Linguistics and poetics*). *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: SH. 147–190.
- LEECH, Geoffrey, 1996/1983: *Principles of pragmatics*. London, New York: Longman.
- LOTMAN, Jurij, 1976/1970: *Struktura umetničkokg teksta* (izv. *Struktura hudožestvennogo teksta*). Beograd: Nolit.
- JUVAN, Marko, 1997: *Domači parnas v narekovajih: Parodija in slovenska književnost*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo.
- 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana: DZS (Literarni leksikon).
- KRANIC, Simona, 1996/97: Govorjeni diskurz. *Jezik in slovstvo* 42/7. 307–319.
- LEVINSON, Stephen C., 2000/1983: *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MALINOWSKI, Bronislaw, 1927: The problem of meaning in primitive languages. V: D. K. OGDEN, I. A. RICHARDS: *The meaning of meaning. A study of influence of language upon thought and of the science of symbolism*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Company Inc. 296–336.
- MEY, Jacob L., 1993: *Pragmatics: An introduction*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- POMERANTZ, Anita, FEHR, B. J., 1998/1997: Conversation analysis. An approach to the study of social action as sense making practices. V: van DIJK, Teun A., ur.: *Discourse as social interaction. Discourse studies: A multidisciplinary introduction 2*. London: Sage publications. 64–91.
- POPPER, Karl, 1998/1934: *Logika znanstvenega odkritja* (izv. *Logik der Forschung*). Ljubljana: SH.
- PUPOVAC, Milorad, 1990: *Jezik i djelovanje*. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije SSOH.
- SAJOVIC, Tomaž, 1999/2000: Umetnostno besedilo in jezikoslovje. *Jezik in slovstvo* 45/6. 223–230.
- SAUSSURE, Ferdinand de, 1997/1916: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja* (izv. *Cours de linguistique générale*). Ljubljana: ISH.
- SACKS, Harvey, 1995/1992: *Lectures on conversation I, II*. Ur. Gail Jefferson. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- SEARLE, John R., 1999/1969: *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1976: A classification of illocutionary acts. *Language in society* 5. 1–23.
- 1983: *Intentionality. An essay in the philosophy of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SHORT, Mick, 1996: *Exploring the language of poems, plays and prose*. Harlow: Longman.
- SINCLAIR, J. M., COULTHARD, R. M., 1975: *Towards an analysis of discourse. The English used by teachers and pupils*. London: Oxford University Press.
- STABEJ, Marko, 1994: *Slovenski pesniški jezik prve polovice 20. stoletja*. Magistrska naloga. Ljubljana.
- ŠKLOVSKI, Viktor, 1984/1917: Umetnost kot postopek (izv. *Iskusstvo, kak priëm*). V: Aleksander SKAZA, ur.: *Ruski formalisti. Izbor teoretičnih besedil*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 18–32.
- TAUŠIČ, Simona, 1998: *Aktantski modeli po Anne Ubersfeld v Jančarjevih dramah*. Diplomaska naloga. Ljubljana.
- 2002: *Pragmatična razsežnost dramskih besedil*. Magistrska naloga. Ljubljana.
- THOMAS, Jenny, 1995: *Meaning in interaction: An introduction to pragmatics*. London, New York: Longman.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1991/1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

- UNGERER, Friedrich, SCHMIDT, Hans-Jörg, 1996: *An introduction to cognitive linguistics*. London, New York: Longman.
- VAN DIJK, Teun A., 1998a/1997: The study of discourse. V: van DIJK, Teun A., ur.: *Discourse as structure and process, Discourse studies: A multidisciplinary introduction 1*. London: Sage publications.
- – 1998b/1997: Discourse as interaction in society. V: van DIJK, Teun A., ur.: *Discourse as social interaction, Discourse studies: A multidisciplinary introduction 2*. London: Sage publications.
- VERSCHUEREN, Jef, 2000/1999: *Razumeti pragmatiko (izv. Understanding pragmatics)*. Ljubljana: Založba / *cf.
- VIRK, Tomo, 1999: *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove: Metodologija I*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo.
- WITTGENSTEIN, Ludwig, 1999/1953: *Philosophische Untersuchungen. Tractatus logico-philosophicus*. Frankfurt am Mein: Suhrkamp.
- YULE, George, 1997/1996: *Pragmatics*. Oxford, New York: Oxford University Press.

SUMMARY

The article presents possible reasons for the lack of combining of pragmatics as a specific methodology with artistic/dramatic texts as objects of investigation. Pragmatics is only rarely used in treating dramatic texts. The traditional dichotomy in dividing the linguistic reality into non-artistic and artistic texts has been, intentionally or not, preserved in scholarly treatments to the present. In reality, this is expressed as a notion that pragmatics can only cover non-artistic texts, which are in this respect mainly characterized by »spontaneity« and »naturalness«. Taking into account numerous types of highly formalized non-artistic communication (e.g., legal communication, conversation between teacher and student, doctor and patient) weakens this argument, while the reformulation of the definition of the artistic texts in Coseriu's sense as »language itself«, i.e., the realization of all types of texts and communicative situations, opens the way to pragmatics as a successful method of interpreting dramatic texts.